

Міністерство освіти України
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису
УДК: 1:001.2

ТЕРЛЕЦЬКИЙ Владіслав Миколайович

**ЛОГІКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ**

Спеціальність 09.00.01 — Діалектика і теорія пізнання

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеню
доктора філософських наук

ЛННБ України ім. В. Стефаника

00814137 (0)

70 2002
Дисертація виконана на кафедрі філософії ІПК при Київському університеті ім. Тараса Шевченка.

Інші опоненти:

доктор філософських наук,
професор **Бичко І. В.**;

доктор філософських наук,
професор **Табачковський В. Г.**;

доктор філософських наук,
професор **Волинка Г. І.**

Провідна установа:

Київський державний інститут
театрального мистецтва
ім. Карпенка-Карого.

Захист відбудеться «20» чэрпня 1993 р. з _____ години на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.01.06 при Київському університеті імені Тараса Шевченка.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Київського університету.

Адреса: 252017, Київ, вул. Володимирська, 60.

Автореферат разіслано «_____» _____ 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої
ради Д.01.01.06

В. І. ГУСЄВ.

ЛННБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема підвалин формування особистості в сукупності її здібностей до самоформування змісту і мети особистого життя, що визначає стрижень людського виміру буття та індивідуальної волі людини, відноситься до фундаментальних засад буття та наукової філософської думки. Актуальність цієї проблеми значно посилюється в наш час у зв'язку з наявною кризою соціокультурних, світоглядних та методологічних підвалин буття громадян нашої країни; кризою, що пов'язана з тоталітарною формою і змістом цих підвалин та потребою повернення їм гуманістичної спрямованості.

Актуальність інтенсифікації соціально-філософських досліджень «проблеми людини», де «проблема особистості» є її складовою частиною, обумовлена всім рухом розвитку світової цивілізації, неупинними пошуками субстанційного критерію суспільного прогресу¹, критерію ефективності соціально-філософських досліджень²; історичною потребою «реінтегрування» суб'єкта в науковому пізнанні та центрування усіх форм наукового пізнання навколо «проблеми людини», «людської суб'єктивності» в якості всезагальної і дійсної форми багатства суспільства та виміру людського буття. Це центрування зумовлене все зростаючою тенденцією світової інтеграції, наслідки якої в духовній сфері людського буття були передбачені ще класичною німецькою філософією: «Якщо суб'єктивність намагань вже піднялась до об'єктивності споглядання і примирення здійснюється вже не з дійсністю, а з чимось живим, не з одиничністю, а з універсумом, то саме це

¹ «...Наслідок історії, що сама складна істина, квінтесенція всілякої істини — люди, — починають в кінці кінців самі собою розуміти себе», розуміти людські форми та зміст свого індивідуального буття. (Див.: Маркс К., Енгельс Ф. Соч. — Т. 2. — С. 87).

² «При оцінках ефективності філософського знання важливо виходити не з економічних міркувань, а найперше з внеску філософії у розвиток духовного світу людини». (Урсул А. Д. Проблема ефективності и методология науки// Общественные науки. — 1985. — № 6. — С. 132. (Переклад мій. — В. Т.) .

споглядання універсуму знову повернено в суб'єктивність... Суб'єктивна підвалина повинна стати суттєвою стороною та істиною.. в зображенні універсуму»³. При цьому виникає проблема та практичне життєве завдання: «Я» повинне призначити себе до того, щоб у відповідності з ідеєю абсолютної самодіяльності зняти цей об'єктивний світ...⁴, визначити цей об'єктивний світ засобом внутрішнього змісту суб'єктивного, який тут визначається як істинно суттєва об'єктивність»⁵.

В сучасних соціально-філософських наукових дослідженнях проблеми людини ця історична тенденція відображується все зростаючою потребою відокремлення «проблеми особистості»⁶, актуалізацією наукового завдання по створенню «філософської теорії особистості як специфічного розділу в системі філософського знання»⁷, що дозволить висвітлити більш глибокі змістожиттєві⁸ підвалини індивідуального буття та спрямованості діяльності людини. Не можна не згодитись з Беляєвим Д. К., який стверджує: «Заклик древніх «пізнай самого себе» луна в наші дні не тільки як хвилююча потреба самосвідомості особистості та евристична проблема природознавства і філософії, але як і категоричний соціальний імператив»⁹. Людині відводиться нова роль «глобального регулятора» життя на землі, в зв'язку з чим виникає завдання прояснення людського змісту підвалин її індивідуального буття, оскільки в своїй діяльності вона керується ще такими цінностями життя, переслідує такі цілі, що свідчать про наявне нерозуміння нею змісту життя та свого призначення у світі, несумісність життєвої позиції її глобальному призначенню¹⁰. Це «нерозуміння» та «несумісність» також є одним з ви-

³ Гегель Г. В. Ф. Эстетика. — М.: Искусство, 1973. — Т. 4. — С. 65—66. (Підкреслення та переклад мій. Надалі — також. — В. Т.).

⁴ Там же. — С. 52.

⁵ Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Наука логики. — М.: Мысль, 1975. — Т. 1. — С. 410 (Підкреслено мною. — В. Т.).

⁶ «Бути чи не бути особистості» рівнозначно питанню «бути чи не бути буттю». /Наука, техніка, культура: Проблемы гуманизации и социальной ответственности/Материалы круглого стола//Вопросы философии. — 1989. — № 1. — С. 23.

⁷ Див.: Человеческий фактор: вопросы комплексного научного исследования//Информационные материалы. Философское общество СССР. — М.: Изд-во АН СССР, ВИНТИ, 1986. — № 5. — С. 21.

⁸ «Можна говорити про філософствування, — підкреслює М. Мамардашвілі, — як про особливий акт осмислення світу і себе в ньому». /Мамардашвили М. Как я понимаю философию. — М.: Прогресс, 1990. — С. 29.

⁹ Беляев Д. К. Современная наука и проблемы исследования человека//Философия и современное естествознание. — М.: Знание: 1982. — Вып. 2. — С. 36.

¹⁰ Див.: Лейбин В. М. «Модели мира» и образ человека: Критический анализ идей Римского клуба. — М.: Политиздат, 1982. — С. 183; Печен А. Человеческие качества, — М.: Прогресс, 1986. — С. 451.

значальних чинників актуалізації процесу наукового пізнання причин цих явищ, шляхів та засобів їх подолання, що можуть бути висвітлені лише в системній (теоретичній) формі відображення проблем особистісної екзистенції.

До числа суспільних чинників актуалізації «проблеми особистості» та наукових форм її відображення належить, як уже відмічено в цьому розділі, криза наявних суспільних та наукових засад індивідуального буття «радянських» людей. Ця криза, що на поверхні буття є вияв функціональності, насправді є вияв субстанційних підвалин системи «реального» соціалізму, проявляючись на екзистенційному рівні буття людини в кризі її змістожиттєвих підвалин і в першу чергу — у «роздвоенні» (розриві) знання та переконання, слова і діла, ідеалу та дійсності. Тому про ці наявні форми кризи буття людини можна з цілковитою упевненістю говорити як про «кризу підвалин». Функціональні чинники кризи, замикаючись на свої соціокультурні передумови та відтворюючи їх, створюють самопідтримуючий процес, розірвати який можливо лише діяльністю «зсередини» самої людської суб'єктивності як прояв її вільної самості в формах самовизначення, самореалізації і самопідтвердження мети та змісту її індивідуального життя.

З визначеною мірою вірогідності сутність сучасного стану в духовному світі людини можливо порівняти з станом, що склався на період революційного переходу від феодалізму до капіталізму. Якщо тоді мова йшла про перехід від боротьби мирянина і попа ззовні мирянина до боротьби з «попівською натурою» всередині мирянина, то тепер, коли розвінчані «зовнішні» тоталітарно-бюрократичні змістоутворюючі підвалини громадянськості та моральності, відновлюється авторитет моральної громадянськості, мова вже йде головним чином про боротьбу бюрократа і громадянина всередині самої особистості, про боротьбу зі своєю «тоталітарно-бюрократичною» натурою. Це означає, що боротьба йде з вищеназваною формою змістоутворюючих, змістожиттєвих підвалин індивідуального буття людини, з їх «роздвоеністю» за цілісність, за дефетишизацію цих підвалин, тобто, за прояснення гуманістичного змісту цих підвалин та форм їх суспільного прояву; за самодіяльну інтеграцію цих підвалин в ціль і зміст життя людини. Тільки на цих підставах стає можливим виконання вищезгаданого глобального покликання людини. «Внутрішнє відношення людини до зовнішньої дійсності приймає значення... регуляційного принципу взаємних зв'язків людей у суспільстві»¹¹. Але ще більш вагомим внутрішнє відношення лю-

¹¹ Див.: Москаленко А. Т., Сержантов В. Ф. Смысл жизни и личность. — Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1989. — С. 195.

дини до самої себе в якості необхідної засади перебудови як зовнішнього, так і внутрішнього світу людини, бо «чим більше людина поглиблюється в себе, тим більше вона розширює та здобуває природний і необхідний зв'язок з усіма іншими людьми»¹².

Криза тоталітарної системи підвалин цілісності суспільства і особистості непомірно посилила вплив всіх елементів структури індивідуального духовного світу особистості, особливо «якості» її самості на темпи та зміст соціально-економічних перетворень в нашому суспільстві на засадах загальнолюдських цінностей, що могли б наповнити гуманістичним змістом особистісну самість людини в формі її життєвої позиції. Але зміст, як і істина — функція цілого (цілісності, системності); цілісності (гармонії) буття та його змістожиттєвих підвалин. В суспільній практиці набуває особливої гостроти проблема системоутворюючих факторів з'єднання (самоз'єднання) розірваних (роздвоєних) підвалин буття та духовного світу людини. Це ж саме відображується і в суспільствознавстві потребою в системно-теоретичному висвітленні цих проблем. Що ж до наукової теорії, то комплекс цих проблем відображується потребою концептуальності форми цієї теорії. Ця потреба може бути визначена в якості проблеми засад концептуалізації наявної теорії. «Істинне дослідження, — підкреслював К. Маркс, — це розгорнута істина, роз'єднані ланки якої з'єднуються в кінцевому підсумку»¹³. Розірваність, роздвоєність, «частковість» підвалин буття, свідомості та самосвідомості особистості; «аспектність» теорії і т. і. — все це стає чинником зміни (фетишизації) змісту останніх, або ж їх беззмістовності. Все, що виникає і щезає, та є водночас частиною або шматком життя як цілого, ніяк не може обґрунтувати його зміст¹⁴, бо і світ, і життя як змістовне ціле є для суб'єкта його призначенням — цінністю самобуття як тотальності¹⁵.

Неконцептуалізованість форми соціально-філософських досліджень людської екзистенції стає одним з головних методологічних чинників відриву та протиставлення загальнолюдських цінностей класовим, абсолютизації останніх в якості змістоутворюючих підвалин людського буття; підміни моральних цінностей економічними, цілі засобами і т. і. Ця підміна разом з винесенням ідеалу в якості форми змістоутворюючих підвалин за межі наявного буття людини (в майбутнє або минуле)¹⁶ в перехідні

¹² Франк С. Л. Смысл жизни//Вопросы философии. — 1990. — № 6. — С. 118.

¹³ Маркс К., Энгельс Ф. — Соч. — Т. 1. — С. 7.

¹⁴ Див.: Франк С. Л. Смысл жизни//Вопросы философии.—1990—№ 6.—С. 81.

¹⁵ Див.: Дубровский Д. И., Черносовитов Е. В. К анализу структуры субъективной реальности//Вопросы философии. — 1979. — № 3. — С. 67.

¹⁶ «Перед лицем питання про зміст життя завтрашній день нічим не буде відрізнятися від вчорашнього чи сьогоднішнього». (Франк С. Л. Смысл жизни//Вопросы философии. — 1990. — № 6. — С. 82).

епохи ідеологізованих форм зістоутворюючих підвалин породжує духовну пустоту, пустоту душі людини в якості форми відображення беззмістовності форм її буття та свідомості. Беззмістовна діяльність за цих умов перетворюється в «риття котловану» (по А. Платонову) в якості того наявного підсумку, котрий репрезентує духовну тьму та пустоту; в риття «духовної могили» людини, а її саму — в «гній історії», що удобрює «матерію щастя» майбутніх поколінь. Таким чином, проблема людського «Я», особистості, змісту та форм цілісності підвалин і самісної активності, волі та відповідальності людини виступає на перший план соціально-філософських досліджень в якості необхідної передумови практичного подолання суспільної кризи та застою. Як наукове завдання проблема особистості має своє вирішення, як вже відмічено раніше, лише в процесі побудови соціально-філософської теорії, що ґрунтується на розумінні цього процесу як процесу особистісного **самоформування**; самовизначення, самореалізації і самопідтвердження цілі та змісту життя. При наявності розрізнених, аспектних форм наукових досліджень проблеми особистості потреба побудови її теорії з необхідністю висуває взаємозв'язану з нею нову **проблему засобів інтеграції** цих часткових наукових відображень у цілісну теорію, що ґрунтується на більш глибоких соціокультурних та світоглядних засадах, відображаючих фундаментальну філософську проблему «людина — світ». Цю проблему засобів інтеграції ми в подальшому будемо називати **«проблемою концептуального синтезу»**, або ж — проблемою концептуалізації¹⁷, що має більш глибокий зміст, бо спирається на наукові засоби відображення процесів самовиникнення, саморозвитку теорії в відповідних понятійно-категоріальних формах. Якщо виходити з того, що логіка є системоутворюючий чинник наукової форми дослідження, а «діалектичний момент логічного» — засіб (метод) відображення саморозвитку змісту в його зв'язку з необхідною формою, то проблема концептуалізації в якості пропедевтичної мети побудови соціально-філософської теорії трансформується в завдання аналізу **логіко-методологічних засад теорії особистості**, що і становить **головну мету** цього дослідження.

Стан дослідженості проблеми. Вивчення радянських та закордонних філософських досліджень щодо зазначеної проблеми дозволяє констатувати, що, попри відсутність спеціальних досліджень, присвячених вивченню логіко-методологічних засад со-

¹⁷ Гегель з цього приводу писав: «Всілякий зміст одержує своє виправдання лише як момент цілого, за межами якого він є необґрунтоване припущення чи суб'єктивна упевненість». (Гегель Г. В. Ф. Енциклопедія філософських наук. Наука логіки. — М.: Мысль, 1975. — Т. 1. — С. 200.

ціально-філософської теорії особистості, все ж в силу свого між-дисциплінарного характеру вона не могла не привертнути увагу багатьох вчених, хоч часто-густо вирішувалась лише або як «момент» аспектного дослідження, або в межах більш широкої проблеми «людина—світ» в розмаїтті усіх її аспектів: предметного¹⁸, логічного¹⁹, методологічного²⁰, соціально-психологічного²¹, культурологічного²² і т. і.

В цих дослідженнях проблема особистості виникала кожного разу, коли дослідник намагається подолати «аспектність» свого аналізу, вийти за його межі у сферу екзистенційних підвалин людського буття у всій його багатомірній цілісності²³, що знову-таки актуалізує потребу розробки логіко-методологічних засад концептуального синтезу в якості засобу подолання цієї багатогранної, створення цілісної теорії особистості більш узагальнюючої дієздатності²⁴. В цьому зв'язку не можна не погодитись з думкою В. Е. Кемерово про те, що «якраз у сфері методології відкриваються нові можливості вилучити ті підвалини та орієнтири змін, що відбуваються в розумінні особистості²⁵. Що ж до

¹⁸ Див. праці: Ананьев В. Г., Ануфриев Е. А., Анчел Ева, Батищев Г. С., Бойченко І. В., Буева Л. П., Вичко І. В., Вдовіна, І. С., Горак Г. І., Гуссерль Е., Джіоев О. Н., Дубровський Д. І., Іванов В. П., Какабадзе З. М., Келле В. Ж., Коган Л. Н., Крутова О. М., Кузьміна Т. А., Ліфшиц М., Мамардашвілі М., Можеева А. К., Мисливченко А. Г., Осічнюк Ю. В., Рівзицький І. І., Скворцов Л. В., Сев Л., Смирнов Г. Л., Табачковський В. Г., Фролов І. Т., Яценко О. І. та ін.

¹⁹ Див.: Богомолов А. С., Злотіна М. Л., Ільєнков Е. В., Іонін А. Г., Киссель М. А., Копнін П. В., Петров Ю. А., Шинкарук В. І. та ін.

²⁰ Абрамова Н. Т., Алтухов В. Л., Бажанов В. А., Віблер В. С., Блауберг Н. В., Гадамер Х.-Г., Гусев С. Е., Каган М. С., Кемеров В. Е., Кримський С. Б., Лекторський В. А., Леонт'єв А. Н., Метлов В. Н., Парахонський Б. А., Сагатовський В. Н., Садовський В. М., Сачков Ю. В., Семенюк В. П., Сохань Л. В., Урсул А. Д., Франк С. Л., Хайдеггер М., Швирилов В. С., Шинкарук В. І., Шилков Ю. М. та ін.

²¹ Див.: Абульханова-Славська А. К., Анциферова Л. М., Ареф'єва Г. С., Бусліньський В. А., Віготський Л. С., Кон І. С., Куценко В. І., Радзіховський Л. А., Рубінштейн С. Л., Шорохова Е. В. та ін.

²² Див.: Аверинцев С. С., Андрос Е. І., Вахтін М. М., Берковський Н. Я., Булатов М. А., Гуревич А. Я., Звиглянич М. А., Зиневич Ю. А., Кантор К., Рамашвілі Г. В., Федотова В. Г. та ін.

²³ «Філософи забули про те, що філософія повинна займатися цілою істиною, — підкреслює філософ із ФРН Н. Лобкович, — стали «спеціалістами» і вже не помічають, що перестали бути філософами». (Цит. по: Григор'ян Б. Т. Современная ситуация в Западной философии//Вопросы философии. — 1985. — № 1. — С. 129).

²⁴ «Історичний досвід вчить нас тому, що там, де ми старі поняття, старий зміст визначаємо по-новому, в межах більш широкої теорії, ми завжди одержуємо дещо більше, чим нове повторення старого. Саме старе в межах нової понятійної системи одержує новий зміст». (Г. Клаус. Кибернетика и философия. — М.: ИПЛ, 1983. — С. 29).

²⁵ Кемеров В. Е. Проблема личности: методология и жизненный смысл. — М.: ИПЛ, 1977. — С. 6, 174.

«форми» досліджень проблеми особистості, то концептуальність форми наукового дослідження сьогодні визнана в якості одного з визначних чинників ефективності сучасних соціально-філософських досліджень взагалі²⁶. І хоч в наявних наукових працях по теорії особистості вивчення методологічних засад складає невід'ємну передумову, або ж навіть їх мету, однак завдання виявлення логіко-методологічних засад концептуального синтезу теорії особистості ще не було поставлене за мету окремого дослідження. Але концептуальність форми дослідження не може бути готовою передумовою, а є лише кінцевим підсумком процесу застосування логіки, діалектики та теорії пізнання при вивченні одного предмету — особистості. Логіко-методологічні засади цього процесу також не наявні. Загальні його засади з найбільшою повнотою викладені в Логіці Гегеля, а специфіка способу їх втілення в окрему теорію — в логіці «Капіталу» К. Маркса в якості аналога, а втім і метода побудови «специфічної логіки специфічного предмету» (концептуальної системи знання) — теорії вартості. Хоч у наявних наукових дослідженнях по діалектичній логіці та системному аналізу вже зроблені спроби висвітлити зв'язок Логіки Гегеля та логіки «Капіталу» К. Маркса і на цих засадах виділити логіко-методологічні принципи концептуального синтезу наукових соціально-філософських теорій, складність та широчінь цієї проблеми залишає досить широке проблемне поле для прикладення самостійних наукових зусиль дослідників, де їх чекають вагомі доробки.

Специфіку концептуалізації наявних «наукових уявлень» про особистість визначає та обставина, що, по-перше, в гегелівській логіці закладена можливість розгляду особистості в різних вимірах: і у відношенні до її проявів у суспільному житті, і у відношенні до її власного процесу становлення та функціонування, в якому вона виявляє свою цілісність²⁷; по-друге, та обставина, що логіка «Капіталу» містить в собі можливість для побудови цілої низки теорій, в тому числі і «теорії» свідомості як знаряддя особистісного розвитку людини²⁸. Критично оцінюючи наявний стан наукової розробки проблеми логіко-методологічних засад концептуального синтезу соціально-філософського знання, треба погодитись з висновком Алтухова В. Л. про те, що поприч багаторазових заяв і запевнень у тому, що ми оволоділи методом Маркса, з ними погодитись неможливо. З вирішення цієї проблеми, стверд-

²⁶ Див.: О журнале «Коммунист»//Коммунист. — 1986. — № 12. — С. 10.

²⁷ Див.: Кемеров В. Е. Проблема личности: методология исследования и жизненный смысл. — М.: ИПЛ, 1977. — С. 50.

²⁸ Див.: Мамардашвили Мераб: Как я понимаю философию. — М.: Прогресс, 1990. — С. 300.

жує він, повинна розпочинатись перебудова філософської методології взагалі²⁹, також як і вияв логіко-методологічних засад соціально-філософської теорії особистості. Не випадково підкреслюється думка, що звернення філософської науки до Маркса водночас є і «формою осмислення створюваних теорій, і формою критичного самозвіту* дослідника»³⁰. Це звернення дозволяє йому витримати ту високу напругу рівня філософствування, що вимагає ця форма. Тільки при виконанні цих умов стає можливо задовольнити історичний запит на Логіку типа «causa sui», що відповідає самішній сутності особистості, — Логіку самовиникнення, саморуху та саморозвитку як людини, так і суспільства.

Вищезгадані тези щодо наукового значення Логіки Гегеля та логіки «Капіталу» К. Маркса мають статут дослідницьких постулатів, констатацій, що ще чекають свого концептуального втілення в науковий процес соціально-філософських досліджень людини. На жаль, надмірна спеціалізація суспільствознавчих досліджень обумовила той факт, що проблема особистості, її методологія та теорія розвивались, переважно, в межах теорії наукового комунізму, що, звісно, наклало на ці дослідження свою специфіку: однобічності, багатоаспектності, різноманітності та роз'єднаності засад виділення аспектів досліджень, а в кінцевому підсумку — неконцептуалізованості форми цих досліджень і втрати значної частини змістоутворюючих, змістожиттєвих підвалин людського буття. Одним з найважливіших чинників такого стану наукових досліджень людської особистості стала деяка «зневага» до Логіки, до **логічної форми**, до системоутворюючої ролі цієї форми з її «діалектичним моментом логічного». Для самої ж філософії проблема особистості здавалась надмірно «дрібною». Зростаюче значення цієї проблеми підкреслювалось, але лише у вигляді констатацій і без того, щоб дійсно вжити діалектику, логіку та теорію пізнання до одного об'єкту — особистості — і створити її «специфічну логіку» у відповідній концептуальній формі.

Враховуючи ці обставини, а також усю багатоманітність здобутків соціально-філософських досліджень «проблеми людини», складовою частиною котрої є «проблема особистості» (звичайно, в межах соціально-філософського бачення останньої), все ж можливо стверджувати, що завдання по вивченню логіко-методологічних засад формування соціально-філософської теорії особистості, де аналогом і методом був би «Капітал» К. Маркса (точніше — логіко-методологічні засади концептуалізації висхідного поняття — «вартості» і його саморозвиток в теорію капіталу), не-

²⁹ Див.: Алтухов В. Л. Проблемы перестройки философской науки// Вопросы философии. — 1987. — № 6. — С. 24.

³⁰ Див.: Мамардашвили Мераб. Как я понимаю философию. — М.: Прогресс, 1990. — С. 295.

зважаючи на всю свою актуальність, ще не ставилось як мета окремого, самостійного дослідження.

Це — щодо форми, а щодо змістовних характеристик соціально-філософської теорії особистості, які, до речі, можуть на певному етапі свого розвитку зажадати зміни самого типу Логіки, то ці характеристики будуть уточнені в подальшому викладенні змісту автореферату. Але ще до уточнення ступеню наукової розробки елементів досліджуваної проблеми в її змістовному контексті, слід підкреслити, що тотально-самодіяльний (самісний) аспект «особистісного виток» людини: людини як «суб'єктивної реальності», що встановлює зі світом вільні відносини, «визначеність котрих є вона сама, а не витікає з іншого»³¹; «Я», що присвятило себе до того, щоб визначити цей об'єктивний світ посередком вільно-самодіяльного змісту суб'єктивного³²; «Я», в якому його власне здійснення, самореалізація виступає як внутрішня потреба і необхідність³³; «суб'єктивна підвалина» стає суттєвою та життєвою стороною в відображенні універсуму³⁴, — якраз ці змістовні аспекти «людського виміру» буття; концептуальність форми єдності цих аспектів, що відображують плюралістичну та вільну цілісність форм спрямованості активності особистості в її самовизначенні, самореалізації та самопідтвердженні мети та змісту свого індивідуального буття, — всі вони заслуговують особливої уваги філософів, бо «дуже недостатньо досліджені нашою філософською громадою»³⁵.

Мета та завдання дослідження полягають у тому, щоб на підставі аналізу наукових передумов висвітлити та виділити логіко-методологічні засади концептуалізації наявних аспектних уявлень відносно особистості, перетворити їх у цілісну соціально-філософську концепцію більш узагальнюючої теоретико-методологічної спроможності, і тим самим підвищити логіко-методологічний потенціал соціально-філософських досліджень людської екзистенції, підвалин її соціокультурних та суспільно-історичних відносин.

Досягнення цієї мети може створити передумови для подолання тієї парадоксальної ситуації, коли сучасна філософія потерпає не від відсутності ефективного методу чи форми, а від невитримування тієї високої напруги філософствування, що задається

³¹ Див.: Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. — М.: ПЛ, 1956. — С. 114.

³² Див.: Гегель Г. В. Ф. Эстетика. — М.: Искусство, 1973. — Т. 4. — С. 52.

³³ Див.: Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — Т. 42. — С. 125.

³⁴ Див.: Гегель Г. В. Ф. Эстетика. — Т. 4. — С. 85.

³⁵ Див.: Дубровский Д. И., Черношвитов Е. В. К анализу структуры субъективной реальности // Вопросы философии. — 1979. — № 9. — С. 57.

цією формою поєднання логіки, методології та теорії досліджуваних об'єктів³⁶.

Поставлена мета дослідження передбачає вирішення цілого ряду взаємопов'язаних завдань:

— дослідження історичного і логічного зв'язку Логіки Гегеля з логікою «Капіталу» К. Маркса;

— експлікацію логіко-методологічних засад (принципів) концептуального синтезу, тобто, принципів створення «специфічної логіки специфічного об'єкту» на основі аналізу, висвітлення та виділення їх з Логіки Гегеля та «Капіталу» К. Маркса³⁷;

— пошуки опосередковуючих засад використання загальних принципів концептуального синтезу до аналізу специфічного предмету — особистості в її наявних науково-теоретичних вимірах (аспектах);

— виявлення висхідної теоретичної «клітинки», здатної до таких форм саморозвитку, що змогли б охопити всі змістовні виміри людської самості, а разом з тим — виконати роль вітоку народжуваної теорії особистості;

— аналіз необхідної логічної форми та структури цієї «клітинки» з урахуванням «діалектичного моменту логічного» в якості необхідної умови її саморозвитку: логічних фаз «кола необхідності»; поєднання логічного і історичного, абстрактного і конкретного в процесах диференціації та інтеграції основи цих логічних фаз саморозвитку;

— висвітлення ролі новітніх методологічних засобів концептуального аналізу і синтезу соціально-філософського знання, а саме: «діяльного» та «системного» підходів, — а також умов їх підключення до філософської системи концептуальних засобів з метою підвищення узагальнюючого методологічного потенціалу останніх;

— виявлення логічних та історичних меж працездатності логіко-методологічних засад концептуального аналізу і синтезу, що зросли в руслі моністичної та раціоналістичної традиції, при виході за які подальший науковий аналіз людської особистості потребує плюралістичних та позараціоналістичних (екзистенційно-феноменологічних) засад, що зможуть стати чинниками подальшого змістовного розвитку теорії особистості.

³⁶ Див.: Алтухов В. Л. Проблемы перестройки философской науки // Вопросы философии. — 1987. — № 6. — С. 21.

³⁷ Ця проблема ще досить далека від свого кінцевого вирішення, а тому становить відносно самостійне завдання, наслідки вирішення якого мають також самостійне значення безвідносно до мети і завдань цього дисертаційного дослідження.

До того, що було вже сказано вище щодо наукових передумов дослідження логіко-методологічних засад соціально-філософської теорії особистості, слід додати наступні міркування.

Якщо необхідність звернення до проблем людини, особистості, суб'єктивності, індивідуальності, а в кінцевому рахунку — свободи — сьогодні ні в кого не викликає сумнівів, то в питаннях про методологічні засоби такого звернення ще нема єдності наукової думки. З'ясовується, що вказані проблеми сприймаються сьогодні переважно в межах традиції, що пов'язана з феноменологією, екзистенціалізмом, герменевтикою та персоналізмом... При цьому вказані напрямки методологічних пошуків, не без підстав, вважаються протилежними раціоналізму класичного типу. Складається своєрідна ситуація, коли проблема особистості, що гостро потребує методологічних засобів свого вирішення, стає наперед протиставленою тим методологічним засобам, що зорієнтовані на логічну форму переконаності в істинності вирішення цих проблем. А втім, світовий досвід розвитку філософії за останні десятиліття показує, що переважають не ті чи інші методологічні напрямки в «чистому» вигляді, але різноманітні форми їх синтезу³⁸. В зв'язку з цим можна вважати досить продуктивною спробу звернення до проблеми людської особистості за допомогою засобів, що властиві для традиції класичного раціоналізму — за допомогою логіки гегелівського типу, успішно використаною К. Марксом при створенні «Капіталу». Такий підхід допоможе подолати багато упереджень³⁹, раціоналізувати цінності гуманізму та гуманізувати цінності раціоналізму. При цьому виявляється, що раціоналістична логіка класичного типу не є чимось чужерідним або стороннім до людської суб'єктивності. Як і всілякі інші уявлення про життя, починаючи з міфології і закінчуючи сучасною картиною світу, виявили сумісність своїх вимірів життя, так і в суттєвих підвалинах логіки в її зв'язку з методологією і теорією пізнання досить виразно проглядає людське обличчя. Якраз за цих підстав необхідність освоєння Логіки Гегеля в якості необхідної передумови освоєння методологічного арсеналу логіки «Капіталу» К. Маркса в якості аналогу і методу створення «специфічної логіки специфічного предмету» на основі методу концептуального

³⁸ Див.: Интервью с Юргеном Хабермасом // Вопросы философии. — 1989. — № 9. — С. 80.

³⁹ Великий раціоналіст Гегель, досягнувши мети свого наукового життя: зобразити історичний процес, як процес саморозвитку логічної ідеї (Логіки). — з висоти досягнутої мети побачив інші «логічні світи» — світи суб'єктивності, що не заперечують вже досягнутих вершин об'єктивності. У Маркса теж є вказівки на межі «логічного», за якими наступають інші типи «логічного».

аналізу та синтезу складає сьогодні одну з визначних передумов вирішення завдань інтенсифікації «людської» ефективності суспільствознавчих досліджень, гуманізації людини і суспільства.

В якості побічних методологічних засад нашого дослідження також використані роботи «радянських» вчених з проблем діалектичної логіки та методології суспільствознавства, а також ті наукові праці, котрі визначили такі загальнонаукові напрямки методологічних досліджень, як «загальна теорія діяльності» та «загальна теорія систем».

Наукова новина дослідження визначається, в першу чергу, чинниками його актуальності, метою та завданнями, а також висновками при вивченні стану наукової розробки «проблеми особистості».

В цій дисертації вперше зроблена спроба наукового дослідження логіко-методологічних засад концептуального синтезу наявних часткових наукових уявлень (аспектів) про особистість у цілісну соціально-філософську теорію, базуючись на тих висновках, доробках, що виявлені при дослідженні засобів концептуального аналізу та синтезу, що містять в собі Логіка Гегеля і логіка «Капіталу» К. Маркса, а також тих логіко-методологічних засад, що відкривають «теорія діяльності» та «загальна теорія систем». Висвітлення логіко-методологічних засобів концептуального синтезу, що базуються на дослідженні взаємозв'язку Логіки Гегеля та логіки «Капіталу» К. Маркса, є досить важлива і відносно самостійна проблема соціально-філософського пізнання і вже з цього боку визначає момент суттєвої новини нашого спеціального дослідження. Разом з тим, на різницю від уже наявних наукових праць по логіко-методологічному забезпеченню соціально-філософських досліджень на основі аналізу творчої спадщини Гегеля і Маркса, виявлені нами принципи концептуального синтезу застосовані до такого дуже специфічного міждисциплінарного об'єкту, яким є особистість в її наявних наукових аспектах. Це також аспект новини.

В кінцевому підсумку, oprіч вищезгаданих моментів новини, вирішені такі питання, котрі також можна віднести до моментів новини:

— виявлена логіко-методологічна та предметна специфіка висхідної «клітинки» виникаючої соціально-філософської теорії особистості;

— визначена логічна форма та структура цієї «клітинки», а також засади її саморуху (саморозвитку) в якості «генералізуючого» чинника наявних наукових аспектів особистості;

— досліджені ті логічні та історичні межі, які вказують на можливість існування та переходу до інших «логічних світів», що відображують екзистенційну самість людської особистості та нові

методологічні засоби концептуального синтезу її елементів;

— обгрунтовано висновок про дійсну форму суспільного багатства — багатство форм особистісної суб'єктивності в багатстві її самодіяльних вимірів: форм самовизначення, самореалізації і самопідтвердження мети та змісту особистого життя;

— обгрунтовано тезу про специфіку наявного стану суспільного життя, котра відображує ту історичну межу розвитку суспільної форми відтворення людини, коли її «споживча» вартість — особистісні якості — починає «входити» в політико-економічне визначення цієї форми (в якості одного з визначних параметрів «людського» виміру буття), що відкриває нові горизонти предметної специфіки змістовних та методологічних засад становлення соціально-філософської теорії особистості;

— зроблено висновок щодо ролі логічної форми в якості опосередковуючого чинника інтеграції методологічних засад «діяльного», «системного» та діалектично-матеріалістичного «підходів» в цілісну систему засобів концептуального аналізу та синтезу соціально-філософського знання.

Практичне значення дослідження

Якщо практичне значення наукових праць по філософії визначати не вузько-утилітарно, а у відповідності до рівня їх мети, завдань та специфіки критерію ефективності, то не можна не згодитись з думкою про те, що «нема нічого практичнішого за добру теорію». Висновки, сам хід дослідження, його логіка, база обгрунтування, — все це має дійсно практичне значення у вищезгаданому виміру як для подальших наукових досліджень проблем людської екзистенції, так і для наукового аналізу загальних та часткових проблем наявної теорії особистості.

Практичне значення наукової праці визначається також своєю орієнтованістю на гуманістичні цінності, на суб'єктивні чинники суспільної активності особистості, на чинники самодетермінації (саморуку, саморозвитку) як особистості, так і суспільства, що так необхідно в час кризи змістожиттєвих підвалин індивідуального буття людини. Орієнтованість на вивчення чинників «реінтеграції» суб'єкту, на форми та засоби «повернення», людини з опредмечених форм суспільного буття до себе: повернення її дефетишизованих змістовних вимірів буття в якості підвалин вільного самовизначення, самореалізації і самопідтвердження мети та змісту її життя, — всі ці виміри гуманістичного ідеалу, безперечно, не можуть не вплинути на ступінь соціального оптимізму людини, отож, — і на форми та ступінь її суспільно-практичної активності.

Знайомство зі змістом цього дослідження може допомогти

досліднику суспільних явищ поглибити свої уявлення про логіко-методологічні засади концептуалізації наявних знань про ці явища, піднятися до більш високого рівня узагальнюючих здібностей і тим самим підняти свою методологічну культуру, що неминуче вплине на ефективність його власної наукової практики.

Анробація роботи. Мета дослідження, сам процес, його наукові передумови, логічні, методологічні та світоглядні засади і висновки відображені в 4-х монографічних роботах: «Життєва позиція особистості/проблеми методології та теорії». К.: Одеса: Либідь, 1990. — 204 с. (Мова рос.); «Активна життєва позиція соціалістичної особистості». — Деп. ІНІОН АН СРСР. — 22373. — 5.09.85. — 210 с. (Мова рос.); «Проблема формування соціалістичного типу особистості». — Деп. ІНІОН АН СРСР. — 23614. — 6.01.86. — 193 с. (Кол. авт., мова рос.); «Формування нового типу робітника промисловості...» — Дніпропетровськ: Вид. Дніпропетр. ун-ту, 1974. — 112 с. (І співавтор, мова рос.), — в дисертації та 15 друкованих наукових статтях загальним обсягом більше як 40 д. а. (без дисертації). Окремі висновки і положення дослідження надруковані або у центральних, або республіканських наукових журналах: «Вестник Московского университета». — Теория научного коммунизма. — № 3. — 1973; № 2. — 1974; «Вопросы научного коммунизма». — К.: КГУ, 1980. — вып. 45; «Радянське літературознавство». — К.: 1986, № 1, — а також в збірниках наукових праць Дніпропетровського державного університету, Запорізького ЦНТІ та Запорізького машинобудівного інституту. Про наслідки окремих етапів дослідження дисертант доповідав на науково-практичних конференціях в м. м. Київ, ІПК при КДУ (1983); Запоріжжі (1981, 1983, 1984); на наукових семінарах слухачів ІПК при КДУ (1985, 1989 рр.). Дисертація розглядалась на засіданнях: кафедри філософії ІПК при КДУ та кафедри філософії філософського факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, заключення та бібліографії.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується вибір теми дослідження на підставі аналізу чинників її актуальності; аналізується ступінь наукової розробки теми, висвітлюються як висхідні історичні та логіко-методологічні передумови її вирішення, так і та її частина, що може стати метою власного дослідження. На цій підставі формулюються мета та завдання, що визначають ступінь новини та практичного значення дисертаційного дослідження.

У першому розділі: «Проблема засад теорії особистості», — до-

сліджуються соціокультурні та наукові чинники послідовної редукції «суб'єктивного витоку» у формі та змісті наукового знання; світоглядні, методологічні та практичні наслідки цієї редукції як передумови посилення рефлексивних тенденцій у сучасному суспільствознавстві щодо своєї «суб'єктивної підвалини», «особистісного витоку», історичної актуалізації потреби в науковій та практичній «реінтеграції» цього «витоку», цієї «підвалини» людського буття, також як і потреби в нових теоретико-пізнавальних засобах для її задоволення. До цих засобів в першу чергу слід віднести засоби концептуального синтезу (наукової «реінтеграції» суб'єкта), від яких залежить ступінь істинності процесу та наслідків вирішення проблеми реінтеграції «суб'єктивного витоку», чи «особистісної підвалини» суспільно-історичного буття.

Рефлексивність як необхідна форма організації науково-пізнавального процесу відображує зворотній зв'язок, повернення пізнавального процесу до своїх витоків (підвалин, засад), до перегляду останніх, і, в першу чергу, — категорійних форм цих підвалин. Ця потреба стає нагальною при підході науки до меж своєї предметної області і визначається як стан кризи. У відношенні до «суб'єктивного полюсу» пізнання рефлексія виступає як ґрунтовна передумова виявлення підвалин та форм **самодетермінуючої**⁴⁰ його активності — «позиції суб'єкта» — в якості своєї реальної, що стає предметом філософсько-соціального та логіко-методологічного дослідження⁴¹. Як виявиться в подальшому, якраз ця «реальність» («позиція суб'єкта») найбільш відповідає умовам тієї абстрактної «клітинки», що в своєму саморозвитку досягає особистісних меж. У науковому пізнанні проблема засобів відображення цього процесу саморозвитку висхідної клітинки виступає як проблема концептуального синтезу, що спирається на свої логіко-методологічні засади. Останні ще не визначені достатньо для того, щоб їх можливо було б використати у готовому вигляді, а тому їх ще треба конституювати. Якраз ці обставини змусили дисертанта до пошуків аналогу в історії розвитку філософського пізнання, який він знайшов у Логіці Гегеля та «Капіталі» К. Маркса.

В першу чергу наша увага була звернута на необхідну наукову форму цієї «клітинки», що забезпечує її саморозвиток у розвинуту систему (теорію). Як наукова вона є **логічною формою**, що з урахуванням «діалектичного моменту логічного» складає **поя-**

⁴⁰ Довести означає в філософії показати, як предмет через самого себе робить себе тим, що він є. (Гегель. Енциклопедія філософських наук. Наука логіки. — М.: Мысль, 1975. — Т. 1. — С. 213).

⁴¹ Див.: Швытєв В. С. Рефлексия и понимание в современном анализе науки // Вопросы философии. — 1985. — № 6. — С. 44.

тійно-категоріальну форму. «Тільки досягнутий в поняттях світ як такий є дійсний світ», — підкреслює К. Маркс⁴². Аналізуючи причини, чому ще Арістотель, що найближче підійшов до розуміння вартісного відношення, але не зміг розкрити його сутність — створити теорію вартості, він підкреслює: «Арістотель показує нам, що саме зробило неможливим його подальший аналіз: це відсутність поняття вартості»⁴³. Що ж до логічної структури понятійної форми, то, як говорить Гегель, «осягнення предмету в поняттях якраз означає пізнання його як конкретної єдності протилежних визначень... що висвітлює діалектичний момент логічного»⁴⁴. Ці протилежності мають зміст лише як «понятійно визначені протилежності»⁴⁵. Їх відношення розглядається як підвалина **самоутворення** цих протилежностей разом з моментом їх ототожнення у відповідних категоріальних формах (діалектичне опосередкування)⁴⁶. Таким чином, логічна форма поняття організована за «принципом зворотнього зв'язку», що є необхідною формою саморозвитку будь-яких систем⁴⁷. Саморозвиток цієї форми зумовлений здатністю її основи (відношення протилежностей) до диференціації та інтеграції, що виливається у відповідний рух категоріальних форм ототожнення протилежностей, також, як і рух зміни форм самого висхідного поняття-клітинки.

Якраз тому, що К. Маркс у «Капіталі» досліджує систему суспільно-економічних відношень людей, що є одним з виявів їх сутності, в подальшому дослідженні він не може не торкатись форм прояву цієї сутності, якою в повній мірі є особистість, виникає можливість перенесення логіко-методологічних засад концептуалізації висхідного поняття «вартість» в теорію капіталу для потреб конституювання теорії особистості. За цих умов в дисертації обґрунтовується висновок про те, що роль висхідного вітку соціально-філософської теорії особистості може виконати абстрактне «суб'єкт-об'єктне» відношення в його понятійно організованій формі — «**позиція суб'єкту**». Досліджуючи саморозви-

⁴² Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — Т. 46. — Ч. 1. — С. 38—39.

⁴³ Маркс К. Капитал — М.: ИПЛ, 1969. — Т. 1. — С. 69.

⁴⁴ Див.: Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Наука логики. — М.: МГУ, 1975. — Т. 1 — С. 167

⁴⁵ Маркс К. Экономические рукописи 1857—1861 гг. — М.: ИПЛ, 1964. — Ч. II. — С. 494.

⁴⁶ «Якщо розглядати обертання (вартості. — В. Т.) в самому собі, воно є опосередкування наперед даних протилежних моментів... завжди також їх ототожненням... Рух категорій виступає як дійсний акт виробництва...». (Див.: Маркс К. Экономические рукописи 1857—1861 гг. — М.: ИПЛ, 1964. — Ч. II. — С. 466, 472, 38—39).

⁴⁷ Якраз тут вже проглядають витoki взаємозв'язку «системного», «дійального» та діалектико-матеріалістичного «підходів».

ток цієї «клітинки» посередництвом самодіяльної⁴⁸ логічної та історичної, абстрактної та конкретної, формальної та змістовної диференціації її основи (середнього члена відношення протилежностей) — індивідуальних та соціальних **форм діяльності** людини — разом з розвитком її понятійно-категоріальних форм, у кінцевому підсумку це відношення трансформується в граничне відношення «людина—світ», а його загально-абстрактне понятійне формоутворення — «позиція суб'єкта» трансформується в поняття **життєва позиція особистості**, що відображує індивідуальну форму вирішення фундаментальної світоглядної проблеми «людина — світ» засобами особистісно-самодіяльних форм: самовизначення, самореалізації та самопідтвердження мети і змісту⁴⁹ індивідуального буття людини в граничній змістоутворюючій формі ідеалу⁵⁰. В наявних наукових уявленнях про особистість вже давно вживається термін «життєва позиція особистості», але він ще не одержав своєї понятійно-концептуальної визначеності, не розкрив свого теоретико-конститууючого потенціалу. Говорячи про наявний стан визначень «особистості», Е. Ф. Сулімов підкреслював: «Загальний недолік цих визначень: всі вони не виводять життєвої позиції на **граничні межі** духовного світу людини»⁵¹. При цьому губляться глибинні змістожиттєві підвалини, бо «зміст... не є предмет, що знаходиться у світі. Ми завжди повинні мислити посередництвом тих речей, котрі ми покладаємо на граничну межу...»⁵². Однак люди дотримуються середніх прошарків буття, не ризикують доходити до межі; переконали себе у тому, що, дослідивши середину, шляхом заключення можливо пізнати те, що відбувається на межах буття... Для того, щоб знати про межі буття — треба там побувати⁵³. У науковому пізнанні ці

⁴⁸ «При дослідженні особистості неможливо обмежити його висвітленням передумов (соціальних, предметних, категоріальних і т. і. — В. Т.), а слід ґрунтуватися виключно на самій діяльності, бо її розвиток змінює значення самих цих передумов». (Леонтьев А. Н. Деятельность и личность//Вопросы философии. — 1984. — № 4. — С. 96).

⁴⁹ «Зміст може бути відображений різним чином, але його визначення логічне, коли воно відображено в формі поняття». (Митюшин А. А. Творчество Г. Шпета и проблема истолкования действительности//Вопросы философии. — 1989. — № 11. — С. 103).

⁵⁰ В самому загальному визначенні категорія «ідеал» відображує з формального (логічного) боку ступінь ототожнення сутності та безпосередності буття, буття і поняття особистості, а із змістовного — концептуальну форму організації цінностей.

⁵¹ Див.: Сулімов Е. Ф. Теория и практика коммунистического воспитания. — М.: Высшая школа. — 1984. — С. 131.

⁵² Див.: Мамардашвили М. Как я понимаю философию. — М.: Прогресс, 1990. — С. 60—61.

⁵³ Шестов Л. Памяти великого философа (Эдмунд Гуссерль)//Вопросы философии. — 1989. — № 1. — С. 153 (Исторические извещения «пределы» — «индивидуализм» и «индивидуализм» — В. Т.).

граничні межі та форми їх цілісності можуть бути висвітлені лише в концептуальній формі саморозвитку висхідного поняття, котрим для теорії особистості є поняття «позиція суб'єкта»⁵⁴. Задоволенню цієї потреби передують аналіз логіко-методологічних засад концептуального синтезу соціально-філософської теорії особистості, визначеність котрої є сама особистість. Якраз «граничність» визначення саморозвитку особистості дає підстави для того, щоб стверджувати, що наукове відображення розвитку особистості набуває, соціально-філософської та теоретичної (системної) форми. Змістова граничність разом з граничністю логіко-методологічних засад формування соціально-філософської теорії особистості відкриває можливість для подальшого розвитку цієї теорії. В дисертації обґрунтовується змістовний висновок про те, що поняття «життєва позиція особистості» в його концептуальній формі може виконати роль визначного чинника подолання «аспектності» наявних наукових уявлень про особистість, стати їх генералізуючим витоком, в якому всі елементи суб'єктивного світу людини знаходяться як би у розплаві («самість»), з котрого «самопродуцється» вся наявна протилежність структурних елементів, як і їх самодіяльна інтеграція в системну цілісність. Що ж до процесу створення теорії особистості логіко-методологічними засобами концептуального синтезу, то концептуальна форма поняття «життєва позиція особистості» може бути «еквівалентною» формою цієї теорії.

Послідовність ступенів наукового дослідження цих завдань відповідно відображена у структурі самого розділу пунктами: 1. Постановка проблеми концептуалізації; 2. Висхідне поняття; логіко-методологічні засади його концептуалізації; роль «діяльного підходу»; 3. Логічна структура висхідного поняття.

У другому розділі — «Засади теорії особистості в світі логіко-методологічних принципів «Капіталу» К. Маркса» — досліджується змістовний характер використання К. Марксом логіко-методологічних засобів концептуального синтезу щодо відображення взаємозв'язку історичного і логічного, абстрактного та конкретного в зображенні системної цілісності форм суспільного виробництва (затак — і виробництва людини) в їх саморозвитку та спадкоємності з боку можливості їх використання в якості методологічних засад побудови соціально-філософської теорії особистості.

У першому підрозділі — «Логічна форма понятійної концептуалізації як метод конститування «специфічної логіки специфіч-

⁵⁴ «Концепція висхідного поняття безпосередньо визначає еволюційні можливості теорії», — підкреслює В. І. Метлов./В. И. Метлов. Основания научного знания, как проблема философии и методологии науки. — М.: Высшая школа. — 1987. — С. 7.

ного предмету» — теорії особистості» — робиться аналіз спадкоємного зв'язку концептуальних засобів Логіки Гегеля та логіки «Капіталу»⁵⁵ К. Маркса; висхідних методологічних передумов їх використання для теорії особистості. Необхідність вивчення цього спадкоємного зв'язку обумовлена розбіжністю між засобами дослідження капіталу та засобами наукового зображення (викладення) наслідків цього дослідження. Логіко-методологічні передумови засобу дослідження «зняті», еліміновані в кінцевому підсумку — засобі викладення, від чого, на перший погляд, цей підсумок (логічна форма готової теорії) здається в певній мірі апіорною конструкцією. Відома «зневага до форми» (до засобів концептуального синтезу), що дозволив собі К. Маркс при викладенні «Капіталу» з метою кращого сприйняття його змісту широкими верствами, що не мають спеціальної логіко-методологічної підготовки, також вплинуло на зростання труднощів подальшого дослідження тих логіко-методологічних засобів концептуального синтезу, що виконували роль передумов його власного дослідження. Цими обставинами зумовлений той факт, що цьому дисертаційному дослідженню логіки «Капіталу» К. Маркса присутня постійна рефлексія щодо концептуальних засобів Логіки Гегеля в якості передумов дослідження Маркса.

Про потенційні можливості застосування логіко-методологічних засобів концептуального синтезу, що містяться в логіці «Капіталу», щодо вирішення завдання по конституюванню соціально-філософської теорії особистості, свідчить той факт, що вже у «Вступі» до першого варіанту «Капіталу» К. Маркс ставить людину в якості висхідного і кінцевого пункту власного дослідження: «Предмет дослідження, — підкреслює він, — це насамперед матеріальне виробництво. Індивіди, що виробляють у суспільстві, — отже, суспільно-визначене виробництво індивідів, — такий, природно, висхідний пункт... Отже, коли мова йде про виробництво, то завжди про виробництво на визначеному ступеню суспільного розвитку — про виробництво суспільних індивідів»⁵⁶. Поглинутий турботою про визначення логіки саморозвитку людської сутності, Маркс, безумовно, не зміг достатньо приділити уваги дослідженню взаємозв'язку людської сутності і форм її безпосереднього буття, формам людської суб'єктивності в її особистісній формі, які, однак, виходять на передній план на «граничних межах» логічного дослідження людської сутності у формі теорії вартості (політико-

⁵⁵ При цьому слід зазначити, що аналіз логіки «Капіталу» К. Маркса не може бути ефективним без вивчення його першого варіанту — «Економічні рукописи 1857—1861 рр.», а гуманістична (особистісна) спрямованість — без праці «Економіко-філософські рукописи 1844—1848 рр.».

⁵⁶ Див.: Маркс К., Экономические рукописи 1857—1861 гг. — М.: Политиздат, 1980. — Ч. II. — С. 17, 21, 23.

економічних форм суспільного виробництва людини), де «особистісна підвалина» починає визначати форму і зміст переходу до інших, не економіко-політичних («людських») засад цього виробництва⁵⁷. Якраз за цих підстав дисертант бачить своє завдання у висвітленні логіко-методологічних та змістовних наслідків процесу історичного та логічного виходу на ці граничні межі, щоб дослідити нові підвалини створення соціально-філософської теорії особистості більш узагальнюючої здатності. Здобуток Маркса щодо логічних передумов становлення «еквівалентної» форми відображення саморозвитку капіталу — теорії вартості, — коли його історичні передумови стають наслідком його власного функціонування, а його буття стає відповідним до його поняття, — всі ці надбання складають висхідні засади для конституювання «еквівалентної» форми соціально-філософської теорії особистості — концептуальної форми поняття «життєва позиція особистості», в котрій суб'єктивний (особистісний) виток стає суттєвою стороною у відображенні універсуму людських відносин.

В другому підрозділі — «**Взаємозв'язок історичного і логічного, абстрактного і конкретного в становленні соціально-філософської теорії особистості**» — зроблено подальший аналіз засобів концептуального синтезу у їх більш глибокому особистісно-змістовному визначенні. Звернута особлива увага на ті змістоутворюючі зміни, що виникають на граничних межах поєднання історичного і логічного, абстрактного і конкретного засобів відображення людського буття.

Оскільки процес розвитку форм суспільної сутності людини відображується рухом відповідних понятійно-категоріальних структур, котрі самі є лише вияв загальних форм наявного буття, виникає реальна загроза фетишизації цих наявних форм буття самосвідомості, що веде до затемнення дійсних (людських, особистісних) змістоутворюючих підвалин історичного буття людини, підміни «особистісних» форм цінностей «речовими», «функціонально-безособистісними». В кінцевому підсумку самі люди підпадають під гніт загальних абстракцій та їх втілень в елементах системи суспільно-політичних відносин, де сама людина перетворюється на абстракцію. Для прояснення гуманістичного (особистісного) змісту цих загальних форм людського буття з метою звільнення від їх пригноблюючої ролі в теоретико-пізнавальному процесі потрібна критика наявних понятійно-категоріальних форм відображення суспільно-історичної сутності людини, її соціокультурних підвалин, котрі, будучи історичними, в еквівалентній формі стали її функціональним, тобто логічним наслідком, втративши

⁵⁷ «Точка зору старого матеріалізму є «**громадянське**» суспільство; точка зору нового матеріалізму є «**людське**» суспільство.../(Маркс К., Енгельс Ф. Соч. — Т. 3. — С. 3).

свій критичний потенціал. Але сама ця критична теоретико-пізнавальна позиція може визріти лише за досить визначених історичних передумов. «Наш метод, — підкреслював К. Маркс, — показує, ті пункти (граничні межі. — В. Т.), де повинен бути підключений (в логічний розгляд — В. Т.) історичний розгляд предмету, тобто ті пункти, де буржуазна економіка, що складає лише історичну форму виробництва, містить в собі вказівки, які виводять за її межі»⁵⁸.

Звідси робиться висновок, що лише на граничній межі концептуального аналізу і синтезу поняття «вартості» висвітлюються такі історичні (і логічні) причини виключення особистісної підвалини з континууму чинників визначення форми суспільно-економічного виробництва, як: історичний «розподіл» (розчленування) соціально-економічних та функціональних моментів цілісності процесу людської діяльності; відокремлення засобів діяльності, її результатів та змісту, а втім — і самої власної сутності від самої людини, перетворення самодіяльності (за умов цілісності діяльності) в «працю», котра визначає розірваність, відокремлення та абсолютизацію загальних і абстрактних (безособистісних) форм діяльності людини від конкретно-індивідуальних. Вимірювання складної діяльності всезагально простою стає чинником пачивного становища загально-абстрактного виміру людини в якості «робочої сили» всупереч її особистісно-суб'єктивним якостям, котрі за цих умов виключені з суттєвих вимірів визначення форми суспільного виробництва і в своїй завершеній формі стають передумовами тоталітарних форм соціального устрою... Це становище розірваності, речового фетишизму та безособистісної форми буття сутності людини підсвідомо закріплювалось у відповідних понятійно-категоріальних формах свідомості та самосвідомості людини в якості викривлених підвалин діяльності самовизначення, самореалізації і самопідтвердження мети та змісту життя особистості — форм, котрі складають ядро життєвої позиції особистості. Лише з висоти концептуальної граничності відображення форми та змісту суспільного буття людини в процесі поєднання історичного і логічного, абстрактного і конкретного висвітлюються ті нові історичні та концептуально-методологічні потреби і можливості, котрі підготовлені усім рухом історичного і логічного (функціонального) розвитку суспільства: дійсна сутність і форма суспільного багатства, що міститься у багатстві суб'єктивно-особистісних форм суспільних відносин та форм організації суб'єктивної реальності. Прояснюються чинники наукової та практичної потреби «реінтеграції» суб'єктивно-особистісного витоку суспільного процесу, також як і його ступенєвого та кін-

⁵⁸ Маркс К. Экономические рукописи 1857—1861 гг. — М.: Политиздат, 1980. — Ч. 1. — С. 454.

цього виміру; категорійних форм і концептуальних засобів повернення людини до себе із безособистісних (речово-функціональних, тоталітарно-бюрократичних) форм своєї соціально-діяльної предметності на засадах реінтеграції розчленованої діяльності і перетворення її у форми **самодіяльності** («знищення праці» — по Марксу), усунення «загального як пануючого»; повернення⁵⁹ (посередком дефетишизації, розпредмечування і т. і.) людині змістовного багатства форм її суб'єктивності (гуманістичних цінностей) в якості підвалин особистісних (людських) форм самовизначення, самореалізації та самопідтвердження мети і змісту свого індивідуального буття. Знаходять свою дійсну значимість і зміст нові форми організації суб'єктивної реальності і особистісної самодіяльності, відображуючи процес та результати «реінтеграції суб'єкту», до котрих з повним правом належить поняття «життєва позиція особистості»⁶⁰. Пункти підключення історичного в логічний процес дослідження висвітлюють на граничних межах такі методологічні та змістовні визначення, котрі обумовлюють концептуальність наукових форм реінтеграції суб'єктивної реальності і відображені в таких формах особистісної самодіяльності, як: ідеалізація (від поняття «ідеал»), символізація, розуміння, осмислення і т. і., — що потребують для свого відображення нових «позараціоналістичних»⁶¹ засобів концептуального аналізу та синтезу, з чого випливає висновок про те, що реінтеграція суб'єкту в науково-концептуальній формі («еквівалентній» формі) можлива лише з урахуванням вищезазначених засад і з позиції тієї теорії суспільно-історичного процесу, котра визнає внутрішній зміст людини, багатство форм її особистісної суб'єктивності та особистісно визначених форм її суспільних зв'язків в якості дійсної сутності людини, форми і змісту виміру суспільного багатства та критерію суспільного прогресу. Тільки на таких засадах самі філософські дослідження людини можуть отримати «еквівалентну» форму і методологічний потенціал більш високої узагальнюючої дієздатності.

У «Заклученні» підведені підсумки дослідження, зроблені узагальнюючі висновки про перспективи подальшого вивчення проблем

⁵⁹ «Утвердження людського життя є ...повернення людини із релігії, сім'ї, держави і т. і. до свого людського буття». (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — Т. 42. — С. 125).

⁶⁰ Див. більш докладно: Терлецький В. Н. Жизненная позиция личности/Проблемы методологии и теории. — К.: Одесса: Лыбидь. 1990. — 204 с.

⁶¹ «Використання наукових методів ще недостатньо, щоб гарантувати істину. Це відноситься в особливості і насамперед до наук про духовність, що не означає обмеження їх науковості, — підкреслює Гадамер Х.-Г. — ...Той факт, що в пізнавальному процесі приймає участь власне буття пізнаючого (його життєва позиція. — В. Г.) дійсно ставить межу «методу», але не науці»./Гадамер Х.-Г. Истина и метод. — М.; Прогресс, 1988. — С. 566).

конституювання соціально-філософської теорії особистості, а також розкривається методологічна значимість висвітлених в процесі дослідження логіко-методологічних засад концептуального аналізу та синтезу для вирішення деяких гострих виявів теорії особистості.

Основні положення дисертації, її витоків та проміжні висновки, практичні наслідки, окрім дисертації та автореферату, викладені у наступних виданнях⁶² автора:

1. Про управлінський характер науково-технічної творчості робітника. — Зб.: Будівництво комунізму та декотрі питання формування суспільних відносин. — Дніпропетровськ: Дніпр. ун-т, 1970. — 0,5 д. а.

2. До проблеми аналізу робітника як суб'єкту та об'єкту управління виробництвом. — Зб.: Зростання ролі мас в комуністичному будівництві. — Дніпропетровськ: Дніпр. ун-т, 1971. — 0,75 д. а.

3. Система «колектив — особа» як об'єкт соціологічного дослідження. — Там же. — 0,75 д. а. (в співавт.).

4. До питання про співвідношення суб'єктивного та об'єктивного в управлінні соціалістичним виробництвом. — Зб.: Актуальні питання сучасної науки. — Дніпропетровськ: Дніпр. ун-т, 1973. — Ч. II. — 0,4 д. а.

5. До питання про морально-політичний чинник наукового керівництва соціальними процесами. — Зб.: Посилення морально-політичної єдності радянського народу. — Дніпропетровськ: Дніпр. ун-т, 1973. — 0,5 д. а.

6. До питання про критерії систематизації принципів наукового управління соціалістичним суспільством. — Зб.: Національні відносини в умовах розвинутого соціалізму. — Дніпропетровськ: Дніпр. ун-т, 1974. — 0,5 д. а.

7. Критика айтимарксистських концепцій формування нової людини. — Зб.: Проти фальсифікації ідейних підвалин наукового комунізму. — Дніпропетровськ: Дніпр. ун-т, 1974. — 0,5 д. а. (1 співавт.).

8. До проблеми кількісної оцінки рівня організації структури свідомості особистості. — Зб.: Ідеологічна боротьба та соціальні зміни в сучасному світі. — Дніпропетровськ: Дніпр. ун-т, 1974. — 0,4 д. а.

9. Морально-політична єдність та наукове управління соціальними процесами//Вісник Московського університету. — Теорія наукового комунізму. — 1974. — № 2. — 0,75 д. а.

10. Формування нового типу робітника промисловості в умовах розвинутого соціалізму. — Дніпропетровськ: Дніпр. ун-т, 1974. — 7 д. а. (1 співавт.).

11. Вдосконалення стилю та методів соціального управління//Інформ. лист Запорізького ЦНТІ. — Серія: наукова організація праці. — Запоріжжя, 1975. — 0,25 д. а.

12. Про структуру здібностей особистості робітника до управління соціальними процесами. — Зб.: Проблеми формування нової людини в виробничому колективі. — Дніпропетровськ: Дніпр. ун-т, 1975. — 0,5 д. а.

13. Вплив стилю керівництва виробничим колективом на формування особистості//Питання наукового комунізму. — К.: Вид.: КДУ, 1980. — Вип. 45 — 0,75 д. а. (1 співавт.).

14. Активна життєва позиція соціалістичної особистості. — М.: Деп. ІНІОН. АН СРСР. — № 22373. — 5.09.85. — 10 д. а.

15. Естетична підвалина в системі логіко-методологічних засад цілісно-

⁶² Всі видання — на російській мові.

сті суб'єктивного світу особистості//Радянське літературознавство. — К., 1986. — № 1. — 0,25 д. а.

16. Проблема формування соціалістичного типу особистості. — М.: Деп. ІНІОН АН СРСР. — 23614. — 6.01.86. — 10 д. а. (Кол. авт.).

17. Методологічні та світоглядні проблеми формування «інженерного» стилю мислення та діяльності. — К.: Міжвуз. полігр. об'єдн., 1986. — 1,5 д. а.

18. Життєва позиція особистості: мета та зміст. — Зб.: Проблеми методології та теорії соціально-філософського пізнання.—М.: Деп. ІНІОН АН СРСР. — № 39348. — 18.08.89. — 0,75 д. а.

19. Життєва позиція особистості/проблеми методології та теорії. — К.: Одеса: Либідь, 1990. — 12 д. а.

Здано до складання 09.11.93. Підписано до друку 15.11.93. Формат 60x84 1/16.
Об'єм 1,5 друк. арк. Зам. 5061. Тираж 70 прим.

Видавничо-поліграфічний комплекс «Запоріжжя»,
330094, м. Запоріжжя, пр. Леніна, 152.

AB 28.982